

RESSENYA A ANTONI FERRANDO, *FABRA, MOLL I SANCHIS GUARNER: LA CONSTRUCCIÓ D'UNA LLENGUA MODERNA DE CULTURA DES DE LA DIVERSITAT*, VALÈNCIA, PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 2018, 403 pp., ISBN: 978-84-9134-307-3

REVIEW TO ANTONI FERRANDO, *FABRA, MOLL I SANCHIS GUARNER: LA CONSTRUCCIÓ D'UNA LLENGUA MODERNA DE CULTURA DES DE LA DIVERSITAT*, VALÈNCIA, PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 2018, 403 pp., ISBN: 978-84-9134-307-3

JOSEP ÀNGEL MAS CASTELLS
jamas@upv.es

Universitat Politècnica de València

Antoni Ferrando és una de les personalitats més sòlides i conegudes de la filologia catalana. És impossible haver estudiat història social de la llengua catalana, onsevulla, sense conèixer el seu nom, com a autor de llibres i d'articles cabdals; a més, ha impulsat algunes de les recerques de més impacte en aquest camp des del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. Per això, per aquesta posició d'*auctoritas*, subratllada pel seu estatus actual de catedràtic emèrit, no pot estranyar a ningú que signe un volum de marcat caràcter institucional amb motiu del 150 aniversari del naixement de Pompeu Fabra, publicat per la seua casa mare.

El tarannà institucional es fa palés ja abans d'obrir el llibre, curosament editat i segellat pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, la Conselleria de Cultura, Participació i Esports del Govern de les Illes Balears i la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana. També les primeres pàgines ho subratllen: signen la presentació les persones que ocupen les direccions generals de política lingüística dels tres territoris, actualment comunitats autònomes, de més pes demogràfic i històric de la llengua catalana. Una mostra de normalitat cultural difícil de trobar des dels temps en què els tres prohoms de la codificació ortogràfica i gramatical conjuminaren els seus esforços amb l'objectiu de fer d'aquesta una llengua culta i diversa alhora, com sentència el mateix títol del volum. No ens podem estar d'expressar el desig que la normalitat d'aquest principi de segle siga més duradora –i acabe millor!– que la de fa cent anys.

En qualsevol cas, el fet que aquest llibre siga la contribució més important de la Universitat de València a l'Any Fabra no vol dir de cap manera que es tracte d'una obra merament institucional, *menor* des del punt de vista científic dins la ingent producció del Dr. Ferrando. Fins i tot tenint en compte que es tracta d'una tria de treballs ja publicats, del 1998 fins al mateix 2018, el rigor del nostre professor el converteix en el que probablement serà una (altra) obra de referència. Perquè tots els treballs han estat revisats i actualitzats i alguns, fins i tot, parcialment reescrits. El resultat és un volum de quatre-centes pàgines organitzades en deu capítols amb la temàtica de la integració de la variació lingüística en la impressionant tasca codificadora de Pompeu Fabra i l'aposta immediata d'aquest pel que hui anomenariem pluricentrisme. Pluricentrisme al qual van contribuir de manera decisiva els altres noms propis del títol, Manuel Sanchis Guarner i Francesc de Borja Moll, però que té unes arrels seculares, com es demostra al llarg d'aquestes pàgines.

El primer capítol se centra en la participació d'aquests altres territoris –*altres* respecte de Catalunya o més concretament de Barcelona– en el que fou l'antecedent immediat de la normativització fabriana: el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. En aquell moment, 1906, només un dels protagonistes del llibre que ens ocupa va tindre una certa participació, i més aviat indirecta: l'«ombra de Fabra», més que no la seua figura presidint taules o seccions. Però sí que va ser fonamental, ni que siga des del pla simbòlic –tan essencial tot sovint– la participació d'un valencià i d'un mallorquí, Teodor Llorente i Josep Maria Alcover. El primer, com a únic representant viu de la Renaixença, que al seu torn també havia basculat sobre una tríada catalana-valenciana-mallorquina completada per Jacint Verdaguer i Marià Aguiló. Alcover, de la seua banda, com a veritable ànima al capdavant d'una trobada internacional que només es pot qualificar d'èxit sense pal·liatius: més de 3.000 inscrits i ponents de primera línia internacional.

El congrés va reeixir, doncs, a reivindicar l'entitat del català com a llengua de cultura i com a subjecte de drets polítics. I encara que la participació valenciana va quedar quasi reduïda a la presència i presidència de Llorente en els actes centrals, la reflexió sobre el paper dels dialectes en la *llengua literària* hi va ser central. No obstant això, l'any 1911 es creà la Secció Filològica de

l'Institut d'Estudis Catalans sense cap valencià entre els seus membres. Aquesta és una dada que no se sol tindre en compte a l'hora d'explicar les reticències valencianes a l'hora d'acceptar les normes ortogràfiques que va propugnar l'IEC el 1913, sense que això en siga l'única variable explicativa. Però probablement el nomenament d'alguna personalitat valenciana, per exemple Roc Chabàs o Josep Sanchis Sivera, hauria ajudat. Aquesta absència ja la va remarcar Bernhard Schädel i a Ferrando no se li ha escapat (p. 52).

D'altra banda, Fabra sempre va tindre present el conjunt de la llengua a l'hora de treballar en la codificació ortogràfica i gramatical. Els tres capítols següents s'ocupen d'aquesta visió integradora de la diversitat geolectal, sense defugir la revisió crítica de certs desequilibris i fins i tot d'alguns errors. El segon capítol, titulat «Pompeu Fabra: la reconstrucció d'una llengua nacional», se centra en els principis teòrics generals que van guiar l'obra codificadora de Fabra, però sense que se'n puguin adduir exemples contrastats de la praxi amb què la dugué a terme. La perspectiva generalista d'aquest capítol, que potser es ressent una mica del caràcter d'homenatge del volum en què es va publicar originalment, és compensada per l'anàlisi primmirada i per la valoració crítica de la presència dels trets dialectals en el corpus fabrià que se'ns ofereix en el capítol quart, titulat «La presència dels dialectes territorials en l'obra de Pompeu Fabra». Una presència que augmentà progressivament, però sense perdre mai la preeminència del barceloní. Ferrando argumenta que no podia haver estat d'altra manera, atès que tant el públic principal a què s'adreçava la codificació com els qui hi estaven treballant eren sobretot els catalans i, especialment, els barcelonins.

En aquest quart capítol, el més pròpiament *filològic*, si se'm permet dir-ho així per l'abundància d'exemples gramaticals i lèxics analitzats, es mostra també una certa dissonància entre les declaracions de Fabra a favor del polimorfisme i el policentrisme i algunes de les seues propostes concretes. En paraules de Ferrando: «La composicionalitat deriva en gran mesura del recurs a la llengua medieval, és a dir, del criteri d'historicitat. El polimorfisme és selectiu i d'abast geogràfic restringit. El policentrisme és bàsicament estratègic i teòric» (p. 173). Els usos un tant incongruents del terme *dialectal* o *arcaic* anirien en aquesta mateixa línia de la preponderància del català de Barcelona, base a partir de la qual s'admetrien les variants d'altres parlars de manera més restrictiva. Aquest capítol, probablement el més interessant del llibre, és una bona mostra de treball científic, on el to apològic que sol caracteritzar moltes aproximacions a Fabra deixa pas a una anàlisi crítica de les aportacions cabdals de l'homenatjat per a poder traure'n profit i fer avançar el coneixement.

En qualsevol cas, la postura discursiva de respecte i valoració dels dialectes de fora de Catalunya –el nord-occidental és obviat quasi totalment per Fabra– no es pot entendre de cap manera en termes de menyspreu encara que contraste amb l'actuació duta a terme per Fabra. Els seus esforços per visitar i conèixer els autors del País Valencià compromesos amb la llengua, que Ferrando descriu amb minuciositat d'historiador de la llengua al tercer capítol, «Fabra i el País Valencià, demostren un compromís amb la voluntat de portar a terme una tasca compatible per al conjunt del domini lingüístic –de la *nació*, d'acord amb un costum terminològic ja quasi en desuetud en l'àmbit acadèmic.

Aquesta voluntat de ser útil per al conjunt de la llengua, però, s'havia de fer tenint en compte les condicions sociopolítiques, tan diferents entre els territoris, de manera que l'article conegut com «La tasca dels escriptors valencians i baleàrics» (*Nostra Parla*, 1918), en què Fabra propugna el treball autònom d'aquests –el policentrisme o pluricentrisme–, s'hauria d'entendre «en termes d'estratègia sociolingüística» (p. 89).

Dit esquemàticament: la tesi de Ferrando és que la codificació de Fabra es va basar en el barceloní coetani seu, corregit pel model de llengua literària medieval i enriquit ocasionalment per la resta de dialectes. Aquesta opció, però, per al mateix Fabra es tractava d'un treball possibilista que volia assentar una base sòlida per a matisacions futures, que haurien de vindre precisament de l'ampliació de la base dialectal de la llengua normativa. Per a la qual calia, tot s'ha de dir, més estudi i més formació lingüística per part d'un cert nombre d'intel·lectuals i escriptors valencians i balears. Ara bé, com que els grans escriptors del segle d'or de les lletres catalanes –el segle XV– van ser valencians, el pes del component valencià en l'obra codificadora de Fabra és ben notable, tal com van reconèixer Josep Giner i Manuel Sanchis Guarner.

El capítol cinqué tracta un dels condicionants socials del procés de normativització que afecta especialment els valencians: la qüestió del nom de la llengua. Aquesta n'és la temàtica de fons, al meu parer, tot i que el lector agraeix una molt completa panoràmica històrica de la presència d'occitans i d'occitanismes a les terres i els escrits de la Corona d'Aragó. Però el més interessant són els usos més o menys ambivalents dels termes *occità* i sobretot *llemosí* per a designar el conjunt o part de la llengua, incloent-hi o no els parlars de les terres que passaren a domini franc després de la batalla de Muret (1213). Així, veiem com segons el context històric, *llemosí* ha pogut designar aquest conjunt o «llengua catalana antiga» o «llengua catalana coetània», fins i tot sabent-la independent de l'occitana.

També les connotacions del terme poden arribar a ser contradictòries segons el moment: mentre que per als renaixentistes valencians del segle XVI el llemosí era la llengua antiga medievalitzant (i, per tant, carregada de foscor), per als moderns i els barrocs sembla una denominació carregada de valor, fins i tot un tant hiperbòlicament: el valencià seria *la millor* de les llengües sorgides d'aquella antiga branca llemosina quasi mítica. El pas següent, ja en la Renaixença, va ser l'ús interessat del terme per part del secessionisme valencià incipient per diluir la catalanitat del valencià en l'oceà de la història, o simplement per evitar el nom «d'una part», el de català, per al conjunt de la llengua a València, com feren els mateixos Llorente i Llobart, d'altra banda defensors explícits de la unitat de la llengua. Com era previsible, aquest ús de *llemosí* vs. *català* es va reprendre a la transició postfranquista valenciana, com també alguns arguments pretesament científics d'unitat de la llengua occitana, perpetrats per «alguns excatalanistes [valencians] com a arma de combat contra el catalanisme» (p. 206). Mentrestant, a Catalunya l'occitanisme com a element diluent del catalanisme va ser combatut amb contundència ja al 1934 pel mateix Fabra, un dels signants i potser l'inspirador d'una declaració amb el títol eloqüent de *Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria* (1934).

El capítol sisé és el més extens del llibre, amb vora setanta pàgines dedicades al procés històric que es va iniciar en la creació del Regne de València i va menar a la signatura de les Normes de Castelló. En una encomiable i recomanable síntesi d'història social de la normativització de la llengua catalana, amb una especial atenció al País Valencià, Ferrando proposa una periodització en cinc etapes que hauria de ser canònica. Vegem-ho:

1) «El període de 1238 a 1479: la Cancelleria reial com a factor d'unitat lingüística». Amb un subepígraf dedicat a exposar la importància dels escriptors valencians en la configuració del model de llengua comuna, especialment en el regnat d'Alfons el Magnànim, l'època d'esplendor del Regne de València. I un altre a la influència de determinats trets específics del català de València en l'administració del regne i en els escriptors de l'època, entre els quals Ferrando no s'està de citar el nom d'Enyego d'Àvalos, que segons la tesi d'Abel Soler (2017), dirigida per ell, «descobreix que l'autor de *Curial e Güelfa* fou Enyego d'Àvalos» (p. 223), després dels indicis d'autoria valenciana aportats per Joan Coromines i Germà Colón.

2) «El període de 1479 a 1707: la impremta i la llengua administrativa com a transmissores del model culte de la llengua». El període s'enceta amb la cort romana de Roderic de Borja com a únic contrapés a la disgregació del model lingüístic cancelleresc, causada per la desaparició d'aquest organisme. Així, es va impulsar un model que prenia trets distintius del valencià com a modèlics per als usos cultes del conjunt de la llengua. No és estrany, si tenim en compte que València va ser «la capital cultural de la Corona d'Aragó» (p. 226). Fins al punt que la superioritat del valencià es va convertir en un tòpic acceptat pels catalans i els mallorquins al llarg dels segles XVI i XVII, com mostra la documentació adduïda pel nostre autor. Així s'arriba a la guerra dels Segadors, a partir de la qual s'enceta una dessincronització històrica entre els territoris de parla catalana que portarà a l'augment dels particularismes i la pèrdua de referents tradicionals i unitaris. En qualsevol cas, la profunditat de les arrels històriques del pluricentrisme es fa ben palesa en llegir aquestes pàgines.

3) «El període de 1707 a 1859: desorientació ortogràfica i marginació legal». La tendència disgregadora encetada a finals del s. XVII només podia agreujar-se arran dels decrets d'annexió a Castella i de Nova Planta de principis del XVIII. El valencià deixa de ser el referent de la parla culta comuna i les diferències dialectals es fan molt presents en l'ortografia, en un moment que la major part de llengües europees de cultura institucionalitzen les seues acadèmies per la unificació gràfica. Amb tot, Ferrando no s'està d'argumentar que l'apitxat no fou elevat pels erudits valencians, ni d'aquell moment ni d'adés, a la categoria de model prosòdic al llarg del s. XVIII, en contra del que sosté August Rafanell.

4) «El període de 1859 a 1913: entre la reivindicació elitista d'una llengua literària compartida i les necessitats comunicatives locals». El nostre autor presenta la Renaixença com a fruit combinat de l'interès erudit pel passat de la Il·lustració i de la reivindicació de l'edat mitjana per part dels romàntics, ja al XIX. Destaca les profundes connexions entre els primers prohoms renaixencistes valencians i els seus homòlegs catalans, iniciades en la convocatòria simultània de Jocs Florals el

1859 a Barcelona i a València. Fins i tot, els valencians semblen més actius a Barcelona (participació en totes les convocatòries de Jocs Florals, publicacions) que a sa casa, incloent-hi el mateix Llorente. L'excepció en fou Llombart, «el gran animador de la vida literària local» (p. 253).

A començament del segle xx, la divisió entre academicistes i populistes, quant a la normativització, no va poder ser superada a València, on, a més, la qüestió onomàstica i l'absència d'una institució normativa van dificultar l'avanç de la llengua literària, sense que això reste valor als esforços que van dur a terme en aquests sentit algunes personalitats i grups com la Joventut Valencianista. En canvi, a Catalunya el moviment cultural va incidir en la política, la qual cosa va fer possibles esdeveniments tan importants i detallats per Ferrando com són el primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) i la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), amb la publicació de les Normes ortogràfiques (1913).

5) «El període de 1913 a 1932: formulació i difusió de la codificació normativa fabrística». A grans trets, s'hi pot descriure com a ràpida l'acceptació de la normativa fabrística a Catalunya, mentre que al País Valencià, tot i majoritària dins el minoritari valencianisme, va ser més progressiva i irregular, ateses les diverses tendències que hi assenyalava Ferrando: «dins dels unitaristes [...] la catalanista i la valencianista; dins dels regionalistes [...] la particularista, la secessionista i l'antinormista» (p. 268). Tot això vertebrat en nombroses publicacions o òrgans d'expressió d'aquestes tendències, que Ferrando documenta i exposa al costat de la narració de diversos episodis i iniciatives sobre el tema, com els primers temptejos per a crear l'Institut d'Estudis Valencians, que començaria la seua vida efímera uns anys més tard (1937-1939). La recuperació de la unitat de la llengua literària va culminar el 1932, any de l'acceptació de la normativa fabrística per part de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de la signatura de les Normes de Castelló.

El capítol següent continua el fil històric, tot partint de les mateixes Normes de Castelló i detenint-se en una altra fita per a la llengua entre els valencians, com és la promulgació de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (1983). Ferrando hi relata i analitza, amb un alt grau de detall, les actuacions d'institucions (IEC, publicacions valencianistes) i personalitats, entre les quals destaquen Adolf Pizcueta, Carles Salvador i Lluís Revest com a «factòtums de la iniciativa» de la històrica signatura de l'adaptació valenciana de les normes de l'IEC. També l'oposició, amb un grau de detall que posa en entredit el tòpic del naixement del secessionisme lingüístic organitzat en la Transició. El capítol analitza així mateix els usos gramaticals i ortogràfics del període, sempre fluctuants entre un grau més alt de particularisme en els moments d'expansió social i una aposta per la convergència, com una mena de tancament de files, en els anys durs de la dictadura o en els del combat polític i identitari de la Transició.

El volum es tanca amb tres capítols breus que focalitzen en sengles personalitats de molta influència històrica en la difusió de la normativa fabriana. El huité i el nové aprofundeixen en dos dels protagonistes del llibre, Sanchis i Moll respectivament, mentre que el desé es dedica a l'ideal idiomàtic de Joan Fuster. L'ideal lingüístic del primer, format en l'idealisme vossleria i l'escola

filològica espanyola, s'ha de deduir de textos esparsos i de la mateixa praxi lingüística, atesa l'escassetat de textos explícits. No obstant això, se'n poden assenyalar les constants de «la compatibilitat entre un valencià culte i socialment acceptable [...] i la seua integració, que no supeditació, en la llengua literària compartida» (p. 341), l'equilibri entre les quals es matisa al llarg del temps, des d'una posició més *dura* o fabrística a pretendre dos varietats literàries per a la llengua catalana, la barcelonina de Fabra i la valenciana-mallorquina, per a la qual col·laboraria amb Moll. Això sí, sempre des de la fidelitat a l'IEC, al qual va fer una gran quantitat de propostes basades en el valencià viu i en els clàssics alhora, la major part de les quals formen part ara com ara del corpus normatiu català.

El breu capítol nou és una comparació entre l'acció codificadora o més prompte difusora de la codificació fabrística de Sanchis i Moll. La diferència fonamental rau en un major pes *per se* de la llengua dels clàssics en l'autor valencià, mentre que el mallorquí supeditava la tradició escrita de variants pròpies a l'ús viu entre els sectors cultes coetanis, com és el clero. I, no cal dir-ho, la qüestió del nom de la llengua, sense tants embuts en el cas de Moll, que la pot anomenar *català* gràcies a una «sòlida tradició gramatical», posició molt més complicada en el cas de Sanchis, atesa l'extensió del terme *valencià* per a designar el conjunt de la llengua ja des del s. xv. L'element fonamental en comú, sòlid en tots dos, és la seua adhesió total a la unitat de la llengua. En aquest punt, paga la pena de fer una citació literal una mica llarga, que per a qui signa aquestes ratlles sintetitza l'esperit de tot el llibre, des d'un punt de vista encara no prou divulgat:

«Se sol partir del prejudici que el català central representa la 'unitat' i, a partir d'aquesta òptica, Moll o Sanchis són qualificats com a més o menys unitaristes en funció de la seua major o menor proximitat al model de llengua literària propugnat per Pompeu Fabra (1868-1948). I tanmateix, el català central és una manifestació més de la 'diversitat' de la llengua catalana i Fabra, el codificador bàsicament del català de Catalunya. Ben mirat, tots tres van compartir un mateix objectiu: inserir les propostes codificadores de les seues respectives gramàtiques [...] dins d'un projecte codificador global, certament inspirat per Fabra» (p. 378).

Tanca el volum el capítol dedicat a l'ideal idiomàtic de Joan Fuster. D'entrada, es podria aduir que les catorze pàgines que el conformen són les més difícils d'encaixar en l'estructura i la idea mateixa del llibre. Fuster no es va proposar mai d'exercir de res semblant a un filòleg i el seu posicionament va xocar, de vegades frontalment, amb els estudis i recomanacions de Sanchis, amb qui va tancar una sèrie de cartes amb termes molt contundents: «sincerament, no sento cap atracció pels 'legitimismes' lingüístics [...], ni m'entusiasmen les 'varietats dins la unitat'; ni, menys encara, crec en la necessitat de tenir, o sostenir, els valencians, un accent regional dins la literatura catalana» (p. 391). Tenint en compte la influència de l'intel·lectual de Sueca sobre els escriptors dels anys seixanta i setanta, potser el seu punt de vista ajuda a valorar millor la coherència que va mantindre Sanchis al llarg de les dècades, més enllà de modes i conjuntures.

Fet i fet, si ens podem lamentar d'alguna cosa en llegir aquest volum ric en detalls, decidit en l'acarament de qüestions no consensuades i agut en les anàlisis, és del fet que la revisió històrica,

clarament focalitzada en el cas valencià, no arribe als nostres dies. Els capítols sisé i seté mereixen el relat i la interpretació per part del nostre autor d'alguns fets contemporanis de gran importància i interès en la història de la codificació de la llengua catalana. Entre els quals destaca, sens dubte, la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, de la qual forma part el nostre autor des dels inicis (2001), a més de ser membre numerari de la Secció Filològica de l'IEC. També d'altres de no tan vistosos o públics, com diverses publicacions dedicades a orientar els usuaris de la llengua en diferents àmbits (administratiu, audiovisual...), no sempre concordants del tot, i que mostren encara diferències atribuïbles a factors socials, entre els quals destaquen els ideològics. Els quals, ai las!, han sigut i són encara el gran entrebanc per a un debat seré sobre la codificació de la llengua catalana, especialment, però no exclusivament, al País Valencià. Confiem que el Dr. Ferrando se n'ocupe. Tant de bo les seues anàlisis es puguen publicar en un marc on aquell debat ja siga possible.